

Gemeente Utrecht

Over de grens van Sint-Marie

MAR04: Archeologische begeleiding
Mariastraat 49 (Utrecht)
Basisrapportage Archeologie 157

Basisrapportage Archeologie 157

Over de grens van Sint-Marie

MAR04: Archeologische begeleiding Mariastraat 49 (Utrecht)

Marc Durland

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht

Mei 2019

Administratieve gegevens van het project

Projectnaam en- code:

Archeologische begeleiding Mariastraat 49, MAR04

Locatie:

Mariastraat 49, Utrecht

Onderzoeksmeldingsnummer:

4029056100

Landelijke centrumcoördinaat:

136502, 455797

Opdrachtgever:

Gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

A.M. Bakker

Uitvoerder:

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht

Dagelijkse leiding archeologische begeleiding:

M. Duurland

Uitvoering veldwerk:

16 december 2016 - 26 januari 2017

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht
telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-94-92694-32-4

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia
21 mei 2019

Goedkeuring bevoegd gezag:

A.M. Bakker
22 mei 2019

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
2 Landschappelijke, historische, archeologische achtergronden	9
2.1 Landschappelijke achtergrond	9
2.2 Historische achtergrond	11
2.3 Archeologische en bouwhistorische achtergronden	12
3 Bouwwerkzaamheden en archeologische waarnemingen	15
4 Resultaten: sporen en vondsten	17
4.1 Goten S3 en S4 (werkput 1)	17
4.2 Immunitetsmuur S2 (werkput 1)	17
4.3 Kleine noord-zuid slokop S10/S11/S12 (werkput 1)	19
4.4 Grote slokop (werkput 4)	19
4.5 Kademuur S13 (werkput 3)	22
4.6 Vermoedelijke waterkelder S14 (werkput 2)	23
4.7 Middeleeuwse kelder (werkput 5)	24
4.8 Grondsporen S15 t/m S17 (werkput 2 en 3)	24
4.9 Vondsten	25
5 Synthese	27
Noten	28
Literatuur	29
Bijlage 1 Sporenlijst	30
Colofon	32

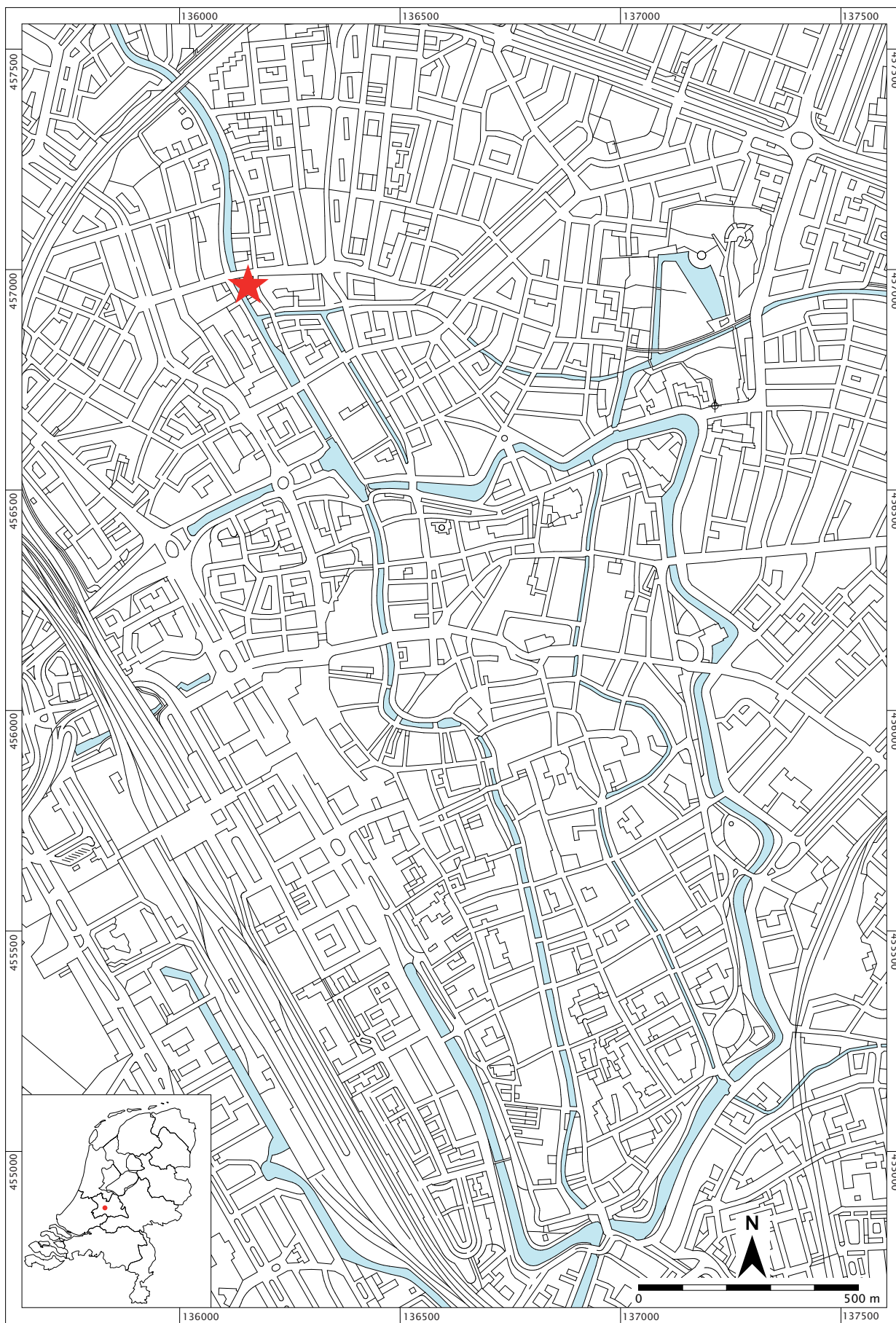
Samenvatting

Tussen 16 december 2016 en 26 januari 2017 zijn door de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht archeologische waarnemingen gedaan bij de verbouwing van het pand Mariastraat 49. Bij het aanleggen van een kleine liftschacht werd van bovenaf dwars door de immuniteitsmuur van Sint-Marie gegraven. Ook bleek de liftschacht dwars door het noord-zuid lopende riool (slokop) te gaan dat rond 1600 in de gedempte grenssloot van de immuniteit was aangelegd. Van zowel de immuniteitsmuur als de slokop is de bodem niet bereikt omdat niet dieper werd gegraven dan 1,30 m +NAP. In de slokop bevond zich nog een laag beer waarin echter geen vondsten zaten.

Bij het verlagen van de vloer in een aangrenzende kelder kwam in het vlak de oostelijke kademuur van de grenssloot tevoorschijn. Deze kademuur zou volgens een historische bron kort na 1352 zijn gebouwd. In het vlak aan weerszijden van de kademuur bevonden zich de egalisatielaag op het talud van de grenssloot (geëgaliseerd kort na 1352) en de opvulling van de grenssloot (gedempt rond 1600). In deze lagen zijn ook geen vondsten aangetroffen.

In de zuidwesthoek van het pand is een toegang gemaakt naar een kort daarvoor nog verborgen ruimte. In deze ruimte bleken de noord-zuid lopende slokop en de grote middeleeuwse slokop die nu nog steeds onder de Mariaplaats loopt samen te komen. In de zuidoosthoek van het pand is een kelder waarvan de toegang in de twintigste eeuw was dichtgezet weer toegankelijk gemaakt. Deze kelder dateert, afgaand op het steenformaat, uit de veertiende of vroege vijftiende eeuw.

Afgezien van deze grotere structuren zijn nog twee kleine, van bakstenen gebouwde, afvoergoten uit de achttiende of negentiende eeuw aangetroffen in de liftschacht. Ten slotte is in de noordoosthoek van het pand bij het verlagen van de keldervloer nog een gemetselde bak aangetroffen die waarschijnlijk als een waterkelder te interpreteren is. Deze is vermoedelijk in de negentiende eeuw te dateren.

Afb. 1.1 De onderzoekslocatie op gemeentelijk en landelijk niveau.

1 Inleiding

In december 2016 werd begonnen met de verbouwing van het pand Mariastraat 49 tot een bedrijfsruimte die geschikt is voor de exploitatie van een kleine supermarkt (afb. 1.1). Volgens de bouwplannen zou voor de bouw van de nieuwe bedrijfsruimte weinig diep grondverzet plaatsvinden. Er werd midden in het pand een liftschacht gegraven tussen de begane grond en het kelderniveau. Het kelderniveau bestond uit drie verschillende ruimtes waarvan bij twee het vloerniveau verlaagd werd. In totaal werd over een oppervlakte van 49,6 m² de bodem ontgraven. De geplande bodemingrepen zouden daarmee de door de gemeente gestelde ondergrens van 50 m² niet overschrijden waardoor er wat archeologie betrof geen sprake was van een vergunningplicht.¹ Voor de ontwikkelaar was er dan ook geen verplichting tot archeologisch onderzoek, voorafgaand of tijdens de graafwerkzaamheden.

Omdat het plangebied op een archeologisch gezien interessante locatie lag is door het bevoegd gezag van de gemeente Utrecht, in de persoon van A.M. Bakker, besloten om de werkzaamheden regelmatig te laten bezoeken door leden van het archeologisch onderzoeksteam van de gemeente die bij het eventueel aantreffen van archeologische resten alsnog waarnemingen konden doen. Op 16 december 2016 werd bij een bezoek aan de werkzaamheden vastgesteld dat bij het graven van de liftschacht oud muurwerk tevoorschijn was gekomen. Naar aanleiding van deze en latere ontdekkingen van archeologische resten zijn door de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht, noodwaarnemingen en verdere begeleidingswerkzaamheden uitgevoerd. Omdat het in essentie een noodonderzoek betrof, is geen Programma van Eisen opgesteld.

Uitvoering en personeel

De archeologische waarnemingen zijn uitgevoerd tussen 16 december 2016 en 26 januari 2017 door M. Duurland van de afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht. De aansturing vanuit deze afdeling lag in handen van A.M. Bakker. De technische uitwerking van de archeologische velddocumentatie is uitgevoerd door M. Duurland. De vondsten zijn gedetermineerd door M. Duurland. Verantwoordelijk voor de redactie was A.M. Bakker, de eindredactie deed R. Pruis. De kaarten en afbeeldingen in dit rapport zijn gemaakt en/of bewerkt door M. Duurland en E. van Wieren, tenzij anders vermeld bij de afbeelding.

2 Landschappelijke, historische, archeologische achtergronden

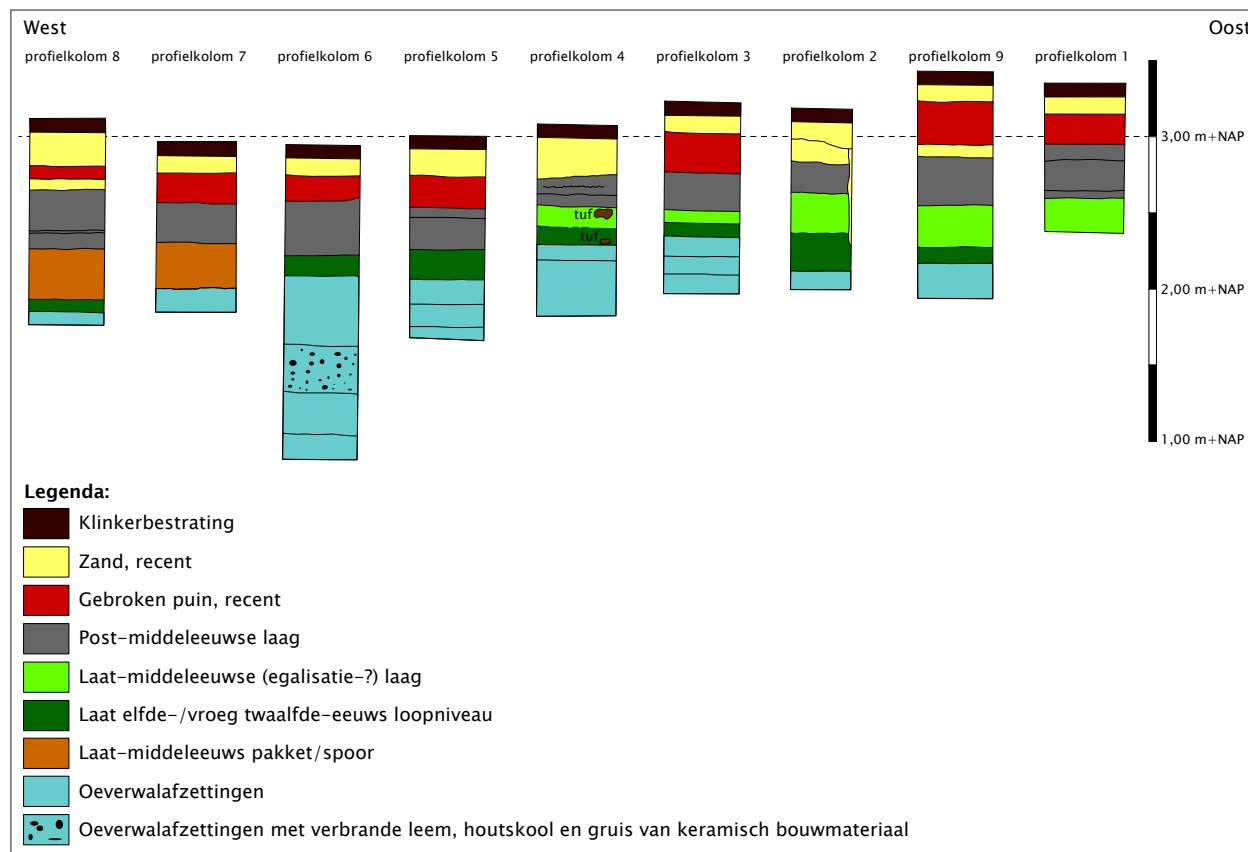
2.1 Landschappelijke achtergrond

In de Romeinse tijd stroomde de Rijn op ongeveer 140 meter ten noorden van het onderzoeksgebied. Het stuk Oudegracht tussen de Bakkerbrug en de Stadhuisbrug vormt een restant van de Rijn. Wat verder westelijk zijn in 1971 in de bouwput van het voormalig Vroom en Dreesmann langs Achter Clarenburg, ter hoogte van de Korte Elizabethstraat, de afzettingen van de Rijn aangetroffen.² Op een diepte van zeven meter onder straatniveau lag in het beddingzand van de Rijn een visfui uit de Romeinse tijd. In de loop der eeuwen verlandde de rivier en ergens na de Karolingische periode is de waterafvoer door de restgeul bijna tot stilstand gekomen. Er werd vanaf dat moment alleen nog klei afgezet in de dan nog maar 22 meter brede en 2 meter diepe restgeul. Het is denkbaar dat met het graven van de noordelijke tak van de Oudegracht ergens in de late tiende of vroege elfde eeuw alle nog resterende waterafvoer werd omgeleid naar de Vecht ter hoogte van de Waterstraat. In ieder geval moet de restgeul uiterlijk in de twaalfde eeuw geheel

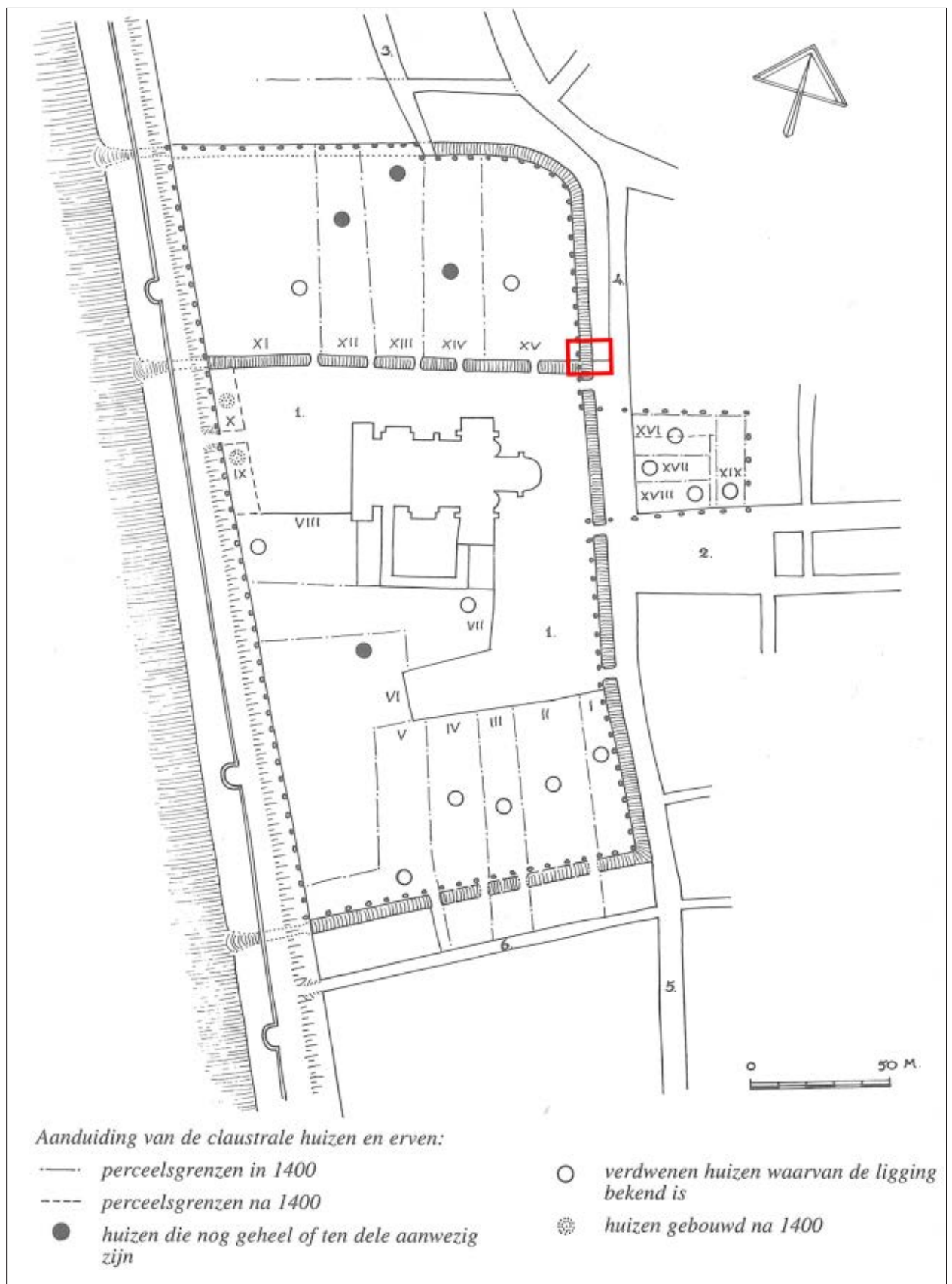
verland zijn omdat over de kleivulling in de restgeul een cultuurlaag (ophogingslaag) uit de twaalfde eeuw lag.

Naast de restgeul moeten de wat hogere oeverwallen gelegen hebben die gevormd zijn in de periode dat de rivier nog actief was. Uit het archeologisch onderzoek van 1971 blijkt dat vlak voordat in de twaalfde eeuw de cultuurlaag aan de zuidkant werd opgebracht, het maaiveld op ongeveer 2,2 m+NAP lag. De twaalfde-eeuwse ophoging stelde niet veel voor en reikte maar tot ongeveer 2,5 m+NAP. Daarbovenop lag een ophogingslaag uit de veertiende eeuw van ongeveer een meter dik.³

Op korte afstand ten zuiden en ten westen van het onderzoeksgebied is de bodemopbouw gedocumenteerd bij verschillende archeologische onderzoeken. In 1989 is 40 meter ten zuiden van het onderzoeksgebied een kleine opgraving uitgevoerd binnen het gebouw van Kunsten en Wetenschappen (Mariaplaats 27).⁴ De natuurlijke bodem bestond hier hoofdzakelijk uit zand met enkele klei- of leemlagen. Op 1,20 m+NAP bevond zich een duidelijk vegetatieniveau dat afgaand op de aangetroffen vondsten

Afb. 2.1 De profielkolommen 1 tot en met 9 gedocumenteerd bij een archeologische begeleiding in de Mariaplaats in 2014. De kolommen 1 en 9 lagen circa 30 meter ten zuidwesten van het onderzoeksgebied Mariaplaats 49. In kolom 9 is een intacte bodemopbouw tot in de natuurlijke afzettingen gedocumenteerd. (bron: Van der Kamp 2016, afb. 2.5).

Afb. 2.2 De immunitet van Sint-Marie rond 1400 met de kerk en de claustrale percelen (I t/m XIX). 1: Mariakerkhof (thans Mariaplaats); 2: Mariaplaats (thans Mariaplaats); 3: Springwijk van Sint-Catharijne (thans Ach-ter Clarenburg); 4: Mariastraat; 5: Springweg (thans Springweg); 6: Duitse-Huissteeg (thans Walsteeg). Met een rood kader is de locatie van het onderzoeksgebied Mariastraat 49 aangegeven. Dit spreidt zich uit over de grenssloot, de immunitetsmuur en een klein deel van de immunitet zelf. (bron: De Bruijn 1994, 208, tekening F. Kipp).

als het loopniveau van de laat-Romeinse tijd tot en met de zevende eeuw gezien moet worden. Op dit oude maaiveld lagen weer rivierafzettingen die tot 1,60 m+NAP reikten en waarvan de top het maaiveld was in de elfde eeuw, toen op die plek de Mariakerk gebouwd werd. De landschappelijke situatie werd door de onderzoekers geïnterpreteerd als een oeverwal.⁵ De genoemde maaiveldhoogtes van 1,20 m+NAP (zevende eeuw) en 1,60 m+NAP (elfde eeuw) zijn voor de Utrechtse binnenstad eigenlijk vrij laag. Deze locatie lijkt daarmee niet zozeer bovenop de oeverwal gelegen te zijn maar eerder op de zuidelijke flank ervan. Dit blijkt ook uit een in 2014 uitgevoerde begeleiding die slechts 20 meter noordelijker lag.

Bij de archeologische begeleiding aan de Mariaplaats in 2014 is op verschillende locaties binnen nieuw gegraven rioolsleuven de bodemopbouw gedocumenteerd (afb. 2.1).⁶ Op 30 meter ten zuidwesten van het onderzoeksgebied zijn twee profielkolommen aangelegd. In een van beide kolommen kon een intacte bodemopbouw tot in de natuurlijke afzettingen gedocumenteerd worden.⁷ Het maaiveld bleek hier aan het eind van de elfde eeuw rond 2,25 m+NAP te liggen. Dit maaiveld kenmerkte zich door veel gruis van tuf- en zandsteen dat bij de bouw van de Mariakerk rond 1100 overal in de directe omgeving op het maaiveld terecht gekomen is. Op dit oude maaiveld is in de late middeleeuwen een egalisatielaag opgebracht met een dikte van ongeveer 30 centimeter. Daarboven lag weer een postmiddeleeuwse laag van gemiddeld 35 centimeter dik. Tot aan het huidige maaiveld was sprake van 35 tot 50 centimeter recent opgebracht zand en puin. De in de profielkolom vastgestelde hoogte van 2,25 m+NAP komt aardig overeen met de hoogte van 2,2 m+NAP die in 1971 was vastgesteld in de bouwput van Vroom en Dreesmann als loopniveau rond 1100. We kunnen er daarom van uitgaan dat het maaiveld onder het pand Mariastraat 49 aan het eind van de elfde eeuw ongeveer op dezelfde hoogte gelegen heeft. Er kan echter niet zondermeer gezegd worden dat de bodemopbouw onder het plangebied voor de periode na 1100 overeen zal komen met die zoals aangetroffen langs de Mariaplaats. Uit historische bronnen blijkt namelijk dat de Mariastraat en het deel van de Mariaplaats dat buiten de immuniteit van Sint-Marie lag, in de veertiende aanzienlijk zijn opgehoogd.

2.2 Historische achtergrond

Op korte afstand ten oosten van het onderzoeksgebied bevonden zich in de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen bewoningkernen in de vorm van respectievelijk een kampdorp (vicus) en een handelsnederzetting (Stathe). Uit deze perioden zijn echter tijdens het onderzoek geen resten aangetroffen. De vroegste sporen en structuren houden verband met de immuniteit van Sint-Marie.

De immuniteit van Sint-Marie

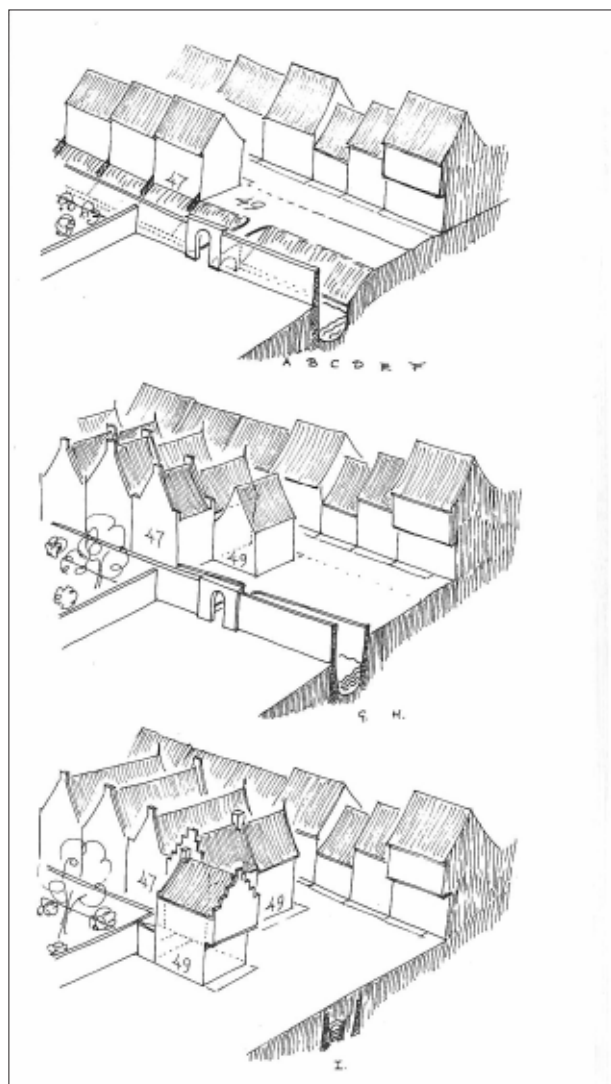
In de late elfde eeuw werd de immuniteit van Sint-Marie ingericht.⁸ Ten tijde van bisschop Koenraad van Zwaben (1076-1099) werd rond 1081 begonnen met de bouw van de Mariakerk.⁹ Of deze onderneming deel uitmaakte van een al rond 1040 door bisschop Bernold opgezet plan van een kerkenkruis met de Dom als middelpunt blijft een onderwerp voor discussie. De Mariakerk was een zogenaamde kapittelkerk. Een kapittel bestond uit een college van kanunniken. Op het bij het kapittel behorende terrein, de zogeheten immuniteit, stond de kapittelkerk. Een kanunnik was een geestelijke die net als monniken de gelofte van kuisheid en gehoorzaamheid had afgelegd, maar niet die van armoede. Hierdoor konden mannen uit welvarende milieus geestelijke functies vervullen zonder afstand van hun rijkdom te hoeven doen.¹⁰ De kapittels zelf waren eveneens zeer welvend en veel kanunniken hielden zich dan ook niet alleen bezig met kerkelijke bestuurszaken, maar ook met het beheer van het kerkelijk bezit.

De kanunniken waren verplicht zich te vestigen binnen een ommuurd terrein (claustrum) rondom de kapittelkerk. Dit claustrale terrein was een 'immuniteit': een juridisch zelfstandig gebied waarbinnen alleen de regels van de kerk en het kapittel golden. De immuniteit van Sint-Marie was ruim drie hectare groot en werd aan de zuid-, oost- en noordzijde begrensd door een brede sloot. Aanvankelijk leefden de kanunniken samen in een gebouw, maar vanaf de dertiende eeuw vestigden ze zich in eigen woonhuizen, de zogenaamde claustrale huizen. Na een kleine uitbreiding van de immuniteit aan de overkant van de Springweg stonden er aan het einde van de vijftiende eeuw negentien claustrale huizen binnen de immuniteit van Sint-Marie. Van oudsher werden de bijbehorende percelen in de kerkelijke administratie genummerd met de Romeinse cijfers I tot en met XIX (afb. 2.2).

De vijf noordelijke percelen (XI t/m XV) werden aan de zuidzijde door middel van een sloot afgescheiden van het Mariakerkhof (afb. 2.2). Aan de oostkant stond deze sloot in verbinding met de grenssloot die de immuniteit van de buitenwereld afscheidde en aan de westkant zal hij in de stadsbuitengracht afgewaterd hebben. In de veertiende of de vijftiende eeuw werd deze sloot gedempt en werd binnen het tracé van de sloot een groot riool met een tongewelf gemetseld, de zogenaamde slokop. De afscheidende functie van de grenssloot rondom de immuniteit aan de oostkant werd in de late dertiende of de veertiende eeuw nog eens benadrukt met de bouw van een muur (immuniteitsmuur) aan de binnenkant van de sloot. In 1397 werd tussen de stad en het kapittel van Sint-Marie een overeenkomst gesloten waarbij het kapittel aan de oostkant van de grenssloot ter hoogte van de Mariaplaats een kademuur zou bouwen.¹¹ Omdat de sloot door vervuiling steeds smeriger werd en het regelmatig uitvaardigen van keuren niet leek te helpen werd in 1549 besloten de

stad en het kapittel (paragraaf 2.2) de bouw van deze kademuur waarschijnlijk kort na 1397 plaats vond, leken de gebruikte bakstenen door hun kleine formaat eerder uit de zestiende eeuw te dateren.¹⁴ Behalve de oostelijke kademuur werd ook een oudere, westelijke tegenhanger aangetroffen. De afstand van ongeveer 4,5 meter tussen de beide kademuren kwam overeen met de in 1397 afgesproken breedte van 15 en een kwart voet voor de bodem van de sloot.¹⁵ Het riool dat in of kort na 1549 gemetseld werd is eveneens aangetroffen. Uit de manier waarop de opvullingslagen van de sloot tegen het riool aan lagen was op te maken dat het riool tijdens een pauze in de opvulfase moet zijn aangelegd. Voor de bouw van de

wanden en de bodem van het riool waren bakstenen gebruikt met een aanzienlijk groter formaat dan gebruikelijk in de zestiende eeuw.¹⁶ Hier deed zich dus de omgekeerde situatie voor als bij de oostelijke kademuur, waar voor de bouw gebruik is gemaakt van aanzienlijk kleinere stenen dan in die periode gangbaar. De kap van het riool bleek in de achttiende eeuw vernieuwd te zijn. Aan de noordkant sloot dit riool aan op de grote oost-west slokop die langs de noordkant van de huidige Mariaplaats naar de stadsbuitengracht liep. Ook deze slokop werd over een lengte van 70 meter intact aangetroffen en onderzocht. Dit deel van de slokop was tot 1976 zelfs nog steeds in gebruik als riool.

Afb. 2.5 Schetstekeningen door F. Kipp van de ontwikkeling van de bebouwing gezien uit het zuidoosten. In de bovenste tekening is de situatie in de veertiende eeuw geschetst en in de middelste tekening de situatie in de vijftiende eeuw. De onderste tekening geeft de situatie kort na 1600 weer. De letters in de tekeningen staan loodrecht onder de volgende objecten: A: Mariakerkhof; B: immunitetsmuur; C: grenssloot; D: talud van grenssloot; E: oudste bouwstrook tussen straat en talud; F: Mariastraat; G: Kademuur van 1397; H: straatverbreding Mariaplaats en tweede bouwstrook langs de Mariastraat; I: slokop in de gedempte grenssloot. (bron: Kipp 1987, afb. 167).

In 1986 vonden in hetzelfde pand waar dit rapport betrekking op heeft, Mariastraat 49, verbouwingen plaats waarbij de mogelijkheid bestond bouwhistorische waarnemingen te doen (afb. 2.4, 2.5).¹⁷ In 1986 bestond het huidige pand nog uit twee percelen met de nummers 47 en 49, thans alleen 49. De bouwhistorische waarnemingen beperkten zich tot de begane grond en de verdieping. Uit het onderzoek bleek dat het gebouw Mariastraat 47-49 is ontstaan uit verschillende bouwdelen die samen waren op te vatten als twee zelfstandige huizen. Bij de ontwikkeling speelde de locatie van de grenssloot van Sint-Marie een belangrijke rol. Omdat de grenssloot voor de bouw van de oostelijke kademuur een schuin talud had, was tussen de Mariastraat en de sloot aanvankelijk weinig ruimte om te bouwen. In wat nu de noordoosthoek van het pand Mariastraat 49 is, werd in de dertiende of veertiende eeuw tussen de straat en het talud van de grenssloot een klein houten huis van 3,90 meter diep gebouwd met de kap evenwijdig aan de straat. Tijdens of kort na de bouw van de oostelijke kademuur van de grenssloot, even na 1352, werd het talud opgevuld.¹⁸ Over het geëgaliseerde talud werd vervolgens tot aan de kademuur een klein stenen achterhuis van 4,8 meter diep gebouwd met de kaprichting haaks op de straat. Kort daarna werd het oudere voorhuis gemoderniseerd en een kwartslag gedraaid zodat ook dit met de kap haaks op de straat gericht stond. Na het dempen van de grenssloot aan het eind van de zestiende eeuw kon over de voormalige sloot verder worden uitgebreid tot aan de immunitetsmuur. De uitbreiding over de voormalige grenssloot was, zoals bij veel huizen langs de Mariastraat, beperkt van aard. Hierbij moet dan vooral gedacht moet worden aan een keukenuitbreiding of iets dergelijks zoals te zien is op de kadastrale kaart van 1832. De achtergevelrooilijn aan de westkant van de Mariastraat volgt tegenwoordig nog steeds de oostelijke kademuur van de grenssloot en de voormalige grenssloot zelf is nog te herkennen in de vele achterplaatsjes en aanbouwtjes.

In de zuidelijke helft van het huidige pand voltrok zich een vergelijkbare ontwikkeling. Eerst werd tussen de Mariastraat en het talud van de grenssloot een klein huis gebouwd. Dit huis stond al meteen met de kaprichting

haaks op de straat. Nadat de kademuur gebouwd was en het talud geëgaliseerd kon ook hier een achterhuis worden opgetrokken. Na het dempen van de grenssloot werd hier, in tegenstelling tot het noordelijk aangrenzende perceel, een wat substantiëler bouwwerk neergezet. Het betrof een huis dat naar voren geschoven stond ten opzichte van de oudere bouwdelen en dat op een tekening van Pieter Saenredam uit 1636 als zodanig is afgebeeld.¹⁹ Als voorwaarde voor een verbouwing in 1844 moest de gevel aan de zuidzijde rechtgetrokken worden waarna de huidige gevellijn ontstond (afb. 2.6).

Afb. 2.6 Luchtfoto van het zuidelijke deel van de Mariastraat uit 2016. Met blauwe lijnen is het pand Mariastraat 49 aangegeven. De ligging van de voormalige oostelijke kademuur is te herkennen in de rooilijn van de achtergevels (gele onderbroken streeplijn). Ook de ligging van de voormalige immunitetsmuur is nog in de bebouwing te herkennen (rode onderbroken streeplijn). De voormalige grenssloot tekent zich hiertussen af in de vele achterplaatsjes en aanbouwsels. De meer dan 900 jaar oude grenssloot is zo nog in de huidige bebouwing bewaard gebleven.

3 Bouwwerkzaamheden en archeologische waarnemingen

De eerste bodemversturende ingreep bestond uit het graven van een schacht voor een goederenlift van de begane grond naar de kelder. Het was bij dit werk dat de eerste archeologische resten zijn aangetroffen op 16 december 2016. Deze resten bestonden uit muurwerk en afvoergoten gebouwd van baksteen. De liftschaft was op dat moment over een oppervlakte van 3,8 m² ontgraven tot een diepte van maximaal 1,2 meter onder de begane grond. Vanaf dit niveau zijn de muurresten en de goten van baksteen schoongemaakt en gedocumenteerd omdat deze bij het verder verdiepen van de liftschaft werden afgebroken. Uiteindelijk zou de liftschaft tot 2,0 meter onder het niveau van de begane grond worden uitgegraven (afb. 3.1, 3.2).

Van het oude muurwerk was door de ligging al meteen duidelijk dat het de immuniteitsmuur van Sint-Marie moest zijn. De bakstenen goten ten westen van deze muur bleken van veel jongere datum. Bij het blootleggen van deze goten kwam veel grond vrij die tegen de oostelijke wand van de liftschaft werd opgehoogd. Het handmatig buiten de liftschaft omhoog transporteren van de grond was namelijk veel te arbeidsintensief. Nadat de goten waren blootgelegd zijn in het noordelijke deel van de liftschaft zowel het vlak als de profielen gedocumenteerd. In de zuidoosthoek van de liftschaft moest door de aannemer nog een doorsteek gemaakt worden naar de aangrenzende kelder. Om de doorsteek te kunnen maken moest de liftschaft nog ongeveer een halve meter naar het oosten worden uitgebreid. Bij het in oostelijke richting uitbreiden en verdiepen van de liftschaft door mensen van de aannemer is het gewelf van een groot riool (slokop) aangetroffen en afgebroken. De doorsnede van dit riool kon in zijn geheel gedocumenteerd worden in het noordprofiel.

Binnen de net uitgegraven liftschaft werd een kleine transportlift geplaatst om de grond die bij het verdiepen van de aangrenzende kelderruimten vrijkwam af te kunnen voeren naar boven. Deze lift werd enkele dagen later vervangen door een transportband. De grond binnen de kelderruimten werd door een ploeg grondwerkers met steekschoppen afgegraven en in grote emmers naar de transportband gebracht. Door deze manier van uitgraven was het niet goed mogelijk om tijdens het graafwerk waarnemingen te doen en vondsten te verzamelen. Nadat de kelders tot de beoogde diepte van 0,3 meter onder de oorspronkelijke keldervloer waren uitgegraven en de

grondwerkers waren vertrokken, zijn de vlakken opgeschaafd en gedocumenteerd.

Omdat er afgezien van de liftschaft meerdere kelderruimten waren, zijn werkputnummers uitgedeeld aan de verschillende ruimten (afb. 3.3). Ook ruimtes waar niet gegraven werd, maar wel foto's zijn gemaakt, hebben een werkputnummer gekregen om de foto's in de documentatie aan een ruimte te kunnen koppelen. In totaal zijn vijf werkputten onderscheiden:

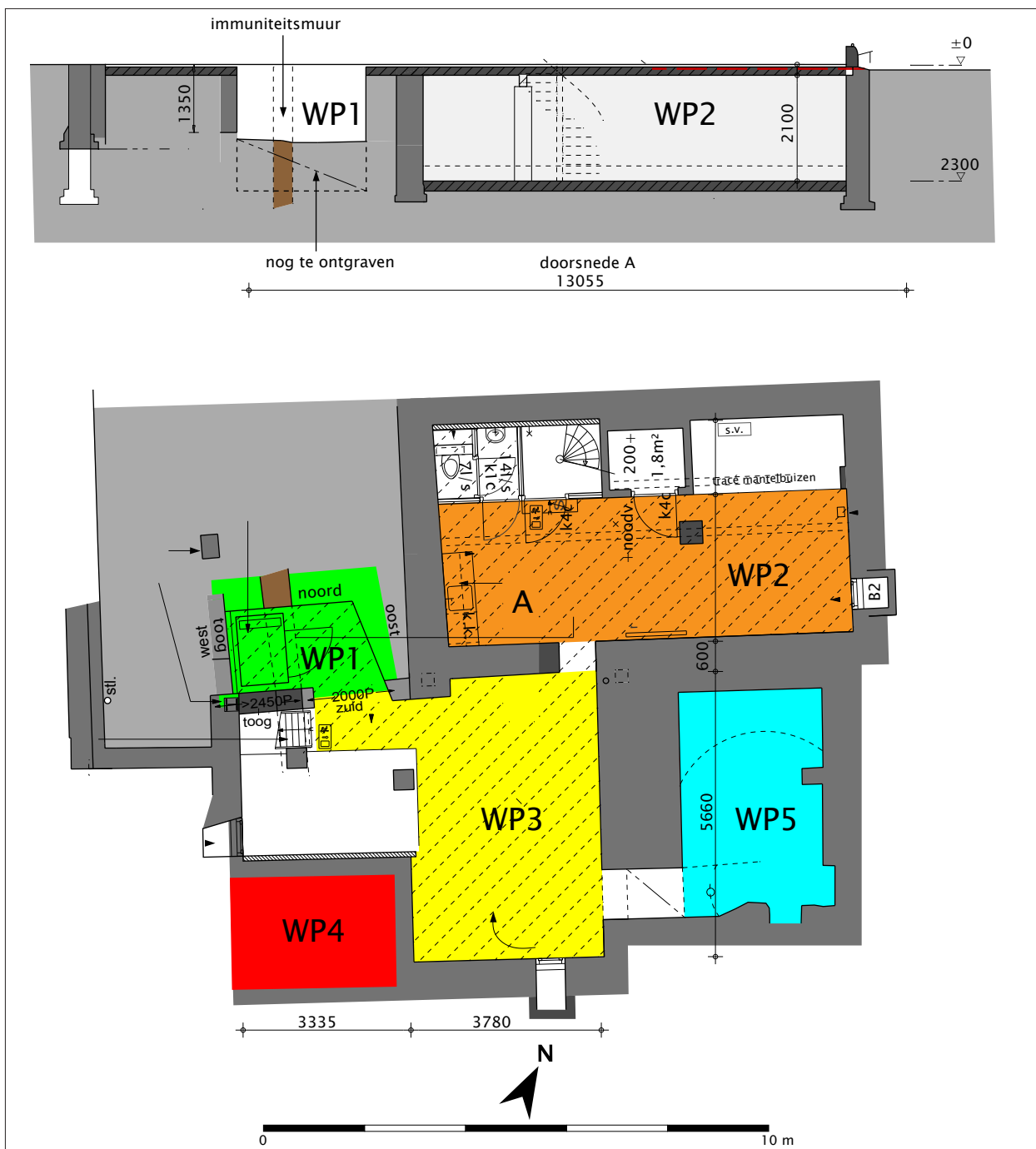
- Werkput 1: de 2,0 m onder het begane grond niveau uitgegraven liftschaft met een oppervlakte van 4,5 m².
- Werkput 2: de noordoostelijke kelder waarvan de vloer 30 centimeter verdiept werd (tot 1,30 m+NAP) over een oppervlakte van 24,2 m².
- Werkput 3: de zuidelijke kelder waarvan de vloer 30 centimeter verdiept werd (tot 1,30 m+NAP) over een oppervlakte van 20,9 m².
- Werkput 4: een ruimte in de zuidwesthoek van het pand die toegankelijk werd na het openhakken van een opening

Afb. 3.1 De deels uitgegraven liftschaft zoals aangetroffen bij inspectie op 16-12-2016. De foto is genomen naar het oosten.

Afb. 3.2 De deels uitgegraven liftschaft zoals aangetroffen bij inspectie op 16-12-2016. In het midden is de weggebroken immuniteitsmuur te zien. De foto is genomen naar het zuiden.

Afb. 3.3 Aangepaste bouwplantekening van 10-01-2016. De pas ontdekte immunitetsmuur (bruin) is door de architect in de nieuwe tekening opgenomen. De werkputten zijn met verschillende kleuren aangegeven.

vanuit werkput 3. Deze ruimte gaf toegang tot de grote slokop onder de Mariaplaats. In deze ruimte werd niet gegraven. De gemeente, de initiatiefnemer en de toekomstige exploitant zijn overeengekomen dat de initiatiefnemer de toegang naar de slokop zou laten afsluiten.

- Werkput 5: een oude kelder in de zuidoosthoek van het pand die toegankelijk werd na het weer openen van een oude toegang. In deze kelder werd niet gegraven. De kelder zal in de oorspronkelijk aangetroffen staat behouden blijven.

4 Resultaten: sporen en vondsten

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste sporen besproken. De kenmerken van de relatief jonge muren die zijn gedocumenteerd in de uitgegraven liftschacht en die nog steeds deel uitmaken van het bestaande pand worden gepresenteerd in bijlage 1.

4.1 Goten S3 en S4 (werkput 1)

Langs de westkant van de uitgegraven liftschacht liepen twee van bakstenen gebouwde afvoergoten die afwarterden in zuidelijke richting (afb. 4.1, 4.2, 4.3). Deze afvoergoten zullen ongetwijfeld uitgemond hebben in de slokop die zich nog steeds in de uiterste zuidwesthoek van het pand bevindt. Na de bouw van beide goten is de ruimte waarin ze zich bevonden, tussen de muren S2 en S6, dichtgestort met zand en mortelgruis (S1).

De goot S3 was 40 centimeter breed en maximaal 60 centimeter hoog. De wanden waren opgebouwd van los gestapelde handgevormde bakstenen met verschillende formaten. Opgemeten formaten waren: 23x10x4; 20,5x10x4 en 20,5x10,5x3,8 centimeter. Hoewel het grotendeels complete bakstenen betrof zijn door de verschillen in afmetingen vermoedelijk een deel van deze stenen hergebruikt. De halfsteens wanden van de goot stonden circa 22 centimeter van elkaar waardoor tussen deze wanden een vloer van plavuizen gelegd kon worden. De geglazuurde roodbakende plavuizen hadden een formaat van 21x21x2,8 centimeter. De plavuizen en de wanden stonden weer op een laag van bakstenen. Het dak van de goot bestond uit hergebruikte kloostermoppen.

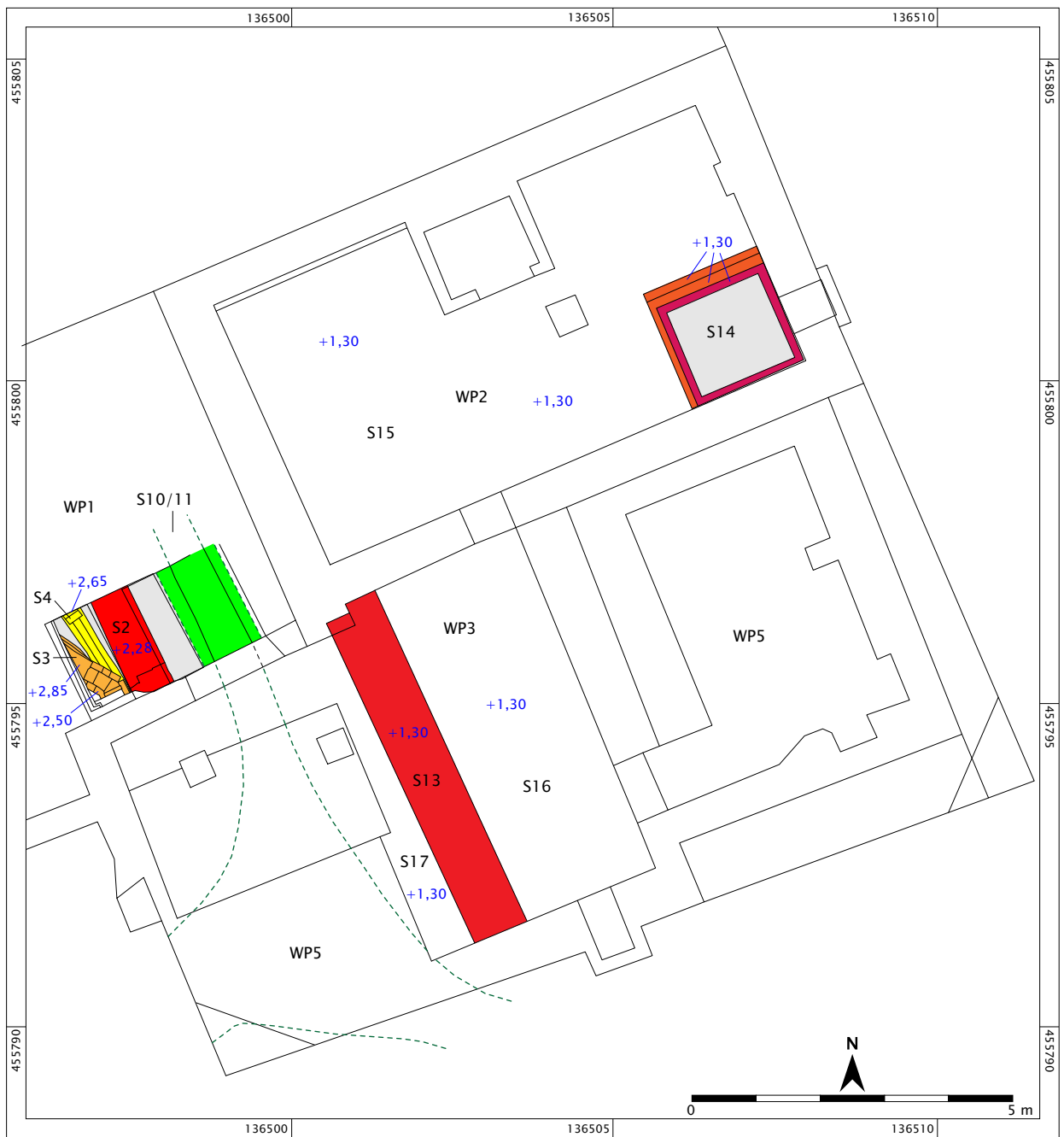
Na het verwijderen van S3 werd duidelijk dat de westelijke wand ervan een geïntegreerd geheel vormde met de muur S6 (afb. 4.4). Deze muur en de goot zullen dus gelijktijdig gebouwd zijn. De opening met boogconstructie in de muur S6, waardoor de goot S3 werkput 1 binnenkwam, was dus oorspronkelijk ook hiervoor bedoeld. De goot verliet werkput 1 weer door een opening in de wand S6 aan de zuidzijde welke ook was voorzien van een boogconstructie (S7). Deze opening aan zuidzijde lijkt echter onnodig hoog. Er moet daarom rekening gehouden worden met nog een of meer verdwenen goten die door deze opening naar de slokop voerden. Als dit inderdaad het geval was moeten die goten al zijn afgebroken voor de opening grotendeels weer werd dichtgezet (S5). Maar mogelijk is de opening in de zuidmuur alleen zo groot

gemaakt met het vooruitzicht om ruimte te kunnen bieden aan eventueel later aan te leggen goten.

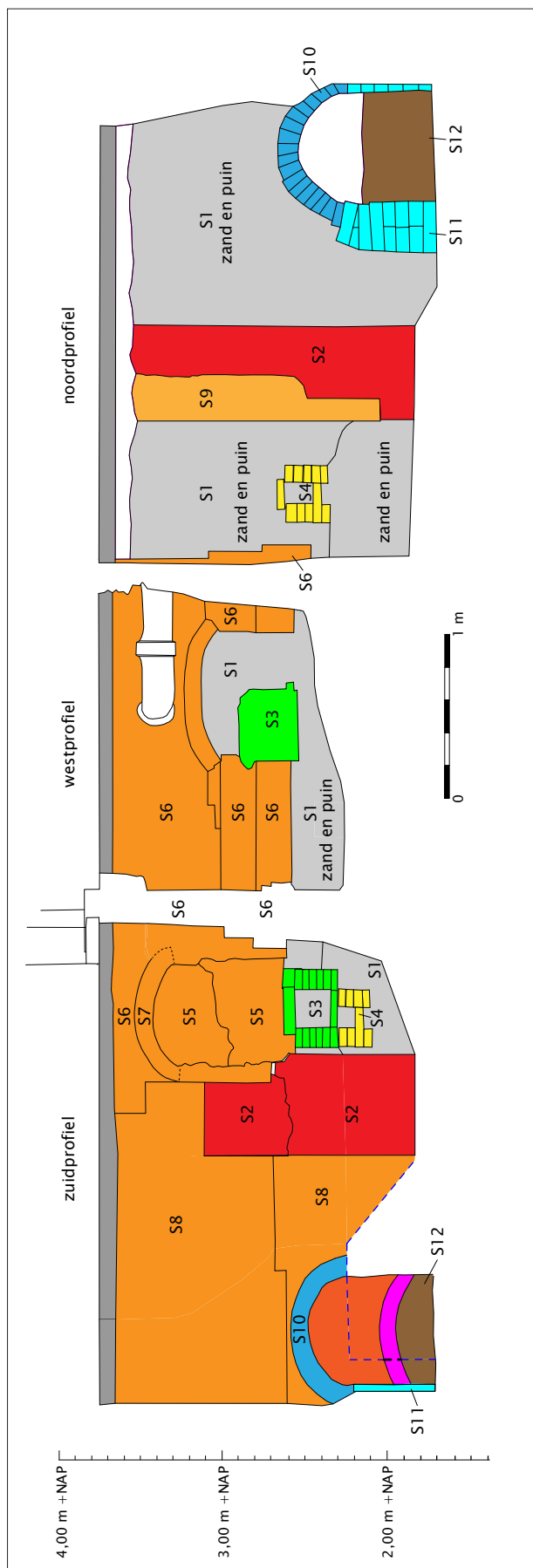
De goot S4 kwam werkput 1 binnen vanonder het zand met puin aan de noordkant. De goot was 34 centimeter breed en 30 centimeter hoog. Voor de bouw van de goot is gebruik gemaakt van bakstenen met afmetingen van 22x10,5x3,5-4 centimeter. Hoewel deze bakstenen handgevormd waren hadden ze toch een 'strakke' afwerking wat op een late datering wijst. De halfsteens wanden van de goot bestonden uit vijf lagen van bakstenen. De stenen van de tweede laag van onderen waren om en om een kwart slag gedraaid en vormden zo de bodem van de goot. Het dak bestond uit dwars op de wanden geplaatste stenen. De manier waarop beide goten (S3 en S4) op elkaar aansloten vlak voor ze werkput 1 aan de zuidkant door de opening in S6 verlieten wekt de indruk dat ze gelijktijdig zijn gebouwd. De gebruikte bakstenen dateren de goten in de achttiende of de negentiende eeuw.

4.2 Immunitetsmuur S2 (werkput 1)

In het gat van de liftschacht was de immunitetsmuur (S2) aan de noordkant nog bewaard tot 3,55 m+NAP en reikte daarmee bijna tot aan het niveau van de begane grond (3,75 m+NAP) (afb. 4.5). Aan de zuidkant was S2 bewaard tot 2,05 m+NAP. Op die hoogte was de muur afgebroken om jonger muurwerk te kunnen plaatsen (S8), vermoedelijk in de zeventiende eeuw of wat later. Op het diepst bereikte punt van de immunitetsmuur (op 1,75 m+NAP) was de muur 60 centimeter breed (twee steens). Daarboven waren aan de westkant van de muur reparaties uitgevoerd in de achttiende of meer waarschijnlijk de negentiende eeuw (S9). Aan de zuidwestkant werd ongeveer in dezelfde tijd een doorgang (S7) voor afvoergoten (S3 en S4) gecreëerd waarbij de muur beschadigd werd. Door deze latere aanpassingen aan de westkant was het niet mogelijk om te bepalen of aan deze kant van de muur versnijdingen zaten. Voor de bouw van de immunitetsmuur zijn bakstenen gebruikt met formaten van 30x14x6-6,5 centimeter. De tienlagenmaat bedroeg 80 centimeter. Een datering in de (tweede helft van) veertiende of de vijftiende eeuw ligt op grond hiervan het meest voor de hand. Een bouw van de immunitetsmuur in de vijftiende eeuw is echter wat aan de late kant waardoor een datering in de veertiende eeuw de voorkeur heeft.

Afb. 4.1 Overzicht van de sporen geprojecteerd op een plattegrond van de kelders. De hoogtematen zijn in blauw weergegeven. Met de groene onderbroken streeplijnen is bij benadering het verloop van een oud gemetseld rioolsysteem (slokop) gereconstrueerd.

Afb. 4.2 Profielen in werkput 1. In het zuidprofiel is het gedeelte onder de blauw onderbroken streeplijn gereconstrueerd. Dit deel was weggebroken voor het gedocumenteerd kon worden.

4.3 Kleine noord-zuid slokop S10/S11/S12 (werkput 1)

Aan de oostkant van de liftschacht lag de slokop, die noord-zuid gericht was en aansloot op de groter oost-west lopende slokop onder de Mariaplaats (afb. 4.6, 4.7). Om de liftschacht te kunnen uitbreiden moesten het gewelf en de westelijke wand gesloopt worden. In het noordprofiel kon de slokop in doorsnede gedocumenteerd worden. De bodem van de slokop is niet bereikt omdat de liftschacht niet dieper uitgegraven werd. Deze moet in ieder geval dieper gelegen hebben dan 1,70 m+NAP, de bodem van de liftschacht. De top van het gewelf lag op 2,70 m+NAP.

De wanden (S11) van de slokop waren eensteens breed en bestonden uit minimaal zeven baksteenlagen. De gebruikte kloostermoppen hadden afmetingen van 29x14x6 en ze waren gestapeld met sporadische toepassing van grove witte kalkmortel. De vijflagenmaat van de wanden bedroeg 40 centimeter. De afstand tussen beide wanden van de slokop bedroeg 66 centimeter. De bodem van de slokop is niet bereikt omdat de liftschacht niet dieper uitgegraven werd. Deze moet in ieder geval dieper gelegen hebben dan 1,70 m+NAP, de bodem van de liftschacht. Het dak (S10) was duidelijk een keer vernieuwd en bestond uit in de lengterichting van de slokop geplaatste bakstenen met afmetingen van 24x11,5x5 en 22x11x3,8 centimeter. In de top van het gewelf waren taps bijgekapte stenen gebruikt om een mooie ronding te kunnen maken. Binnen de slokop lag een laag beer die tot 42 centimeter boven het vlak reikte (tot 1,95 m+NAP). In deze laag beer (S12) bevonden zich echter geen vondsten.

Het formaat van de in de wanden (S11) van de slokop gebruikte kloostermoppen en de vijflagenmaat wijzen op een datering in de late veertiende of de vijftiende eeuw. Het formaat van de bakstenen in het gewelf (S10) wijst op een vernieuwing van het gewelf in de late zeventiende of de achttiende eeuw. Aan de zuidkant van de liftschacht kon worden vastgesteld dat de doorgang van de slokop door de muur hier een keer verlaagd was en deels dichtgezet. Dit zal in de negentiende eeuw of vroege twintigste eeuw gedaan zijn om de vloer in de zuidelijk aangrenzende ruimte te kunnen verlagen.

4.4 Grote slokop (werkput 4)

Na het uithakken van een deuropening in de westmuur van een kelder (werkput 3) werd een kleine ruimte achter die muur toegankelijk (werkput 4). Deze ruimte bleek aan de westkant in verbinding te staan met de grote oost-west lopende slokop onder de Mariaplaats (afb. 4.8, 4.9, 4.10). Aan de noordkant mondde de noord-zuid lopende slokop (S10/S11) in de ruimte uit. Aan de zuidkant leek zich ook een opening bevonden te hebben die nu was dichtgezet. Hier lag mogelijk een aftakking van de slokop

Afb. 4.3 Overzicht van de westkant van werkput 1 (liftschacht) nadat 1,2 meter was uitgegraven en de goten en het muurwerk waren schoongemaakt. De foto is genomen naar het zuiden.

Afb. 4.4 Detail van de goten S3 en S4. Het fotobordje staat op S3 de meetlat ligt op S4. Waar S3 in de opening onder de boogconstructie verdwijnt is te zien dat de muur hier schuin gemetseld is en zo deel uitmaakt van de wand van de goot.

Afb. 4.5 De immuniteitsmuur S2 nadat 1,5 meter van de liftschaft is uitgegraven. Rechts is de jongere reparatie S9 met duidelijk kleinere stenen te zien. De foto is genomen naar het westen.

Afb. 4.6 Het gemetselde riool (slokop) in het noordprofiel van de werkput. Het gewelf gemaakt van kleinere bakstenen is S10 en staat op de zijwanden S11. Achter het fotobordje de dikke laag beer te zien (S12).

Afb. 4.7 Het gemetselde riool (slokop) in het oost- en zuidprofiel van werkput 1 (zie afb. 4.2, zuidprofiel). Links is de oorspronkelijke oostwand van de slokop te zien (S11) met daarop de aanzet van het jongere gewelf van kleinere stenen (S10). Aan de zuidkant van de werkput is naast de pas doorbroken muur nog de gedeeltelijke dichtzetting van de slokop te zien met daaronder een boogstukje van de nieuwe doorlaat. Onder het nieuwe boogstukje zit de donkerbruine laag beer S12.

Afb. 4.8 De net uitgehakte deuopening die vanuit werkput 3 toegang gaf tot de verborgen ruimte erachter (werkput 4). Binnenin die ruimte is de boogconstructie van de inlaat naar de grote slokop onder de Mariaplaats te zien. De foto is genomen naar het westen.

Afb. 4.9 Werkput 4 van binnen. Aan de rechterkant is de monding van de noord-zuid lopende kleine slokop te zien (S10/S11). Recht vooruit zit de opening die leidt naar de grote slokop onder de Mariaplaats. Helemaal links lijkt een opening te zijn dichtgezet onder de horizontale rollaag. De foto is genomen naar het westen.

Afb. 4.10 Inkijk in de grote slokop vanuit de opening in werkput 4. Bovenin het gewelf is licht aangebracht zodat het publiek vanaf de Mariaplaats via een soort periscoop (de loertoeter) naar binnen kan kijken. De foto is genomen naar het westen.

naar het zuiden. De ruimte was dus eigenlijk een punt waar verschillende takken van het rioolstelsel bij elkaar kwamen en maakt op die manier zelf deel uit van dat systeem. De oorspronkelijke middeleeuwse bouwfasen van het slokopstelsel waren hier echter niet meer aanwezig. De vele herkenbare reparaties en bouwfasen binnen de ruimte dateerden vanaf de zeventiende eeuw. Omdat in deze ruimte geen graafwerk gepland was hoefde hier verder geen archeologische begeleiding plaats te vinden. De gemeente, de initiatiefnemer en de toekomstige exploitant zijn overeengekomen dat de initiatiefnemer de toegang naar de grote slokop die verder onder de Mariaplaats doorloopt zou laten afsluiten.

4.5 Kademuur S13 (werkput 3)

Nadat de vloer in de zuidelijke kelder (werkput 3) met 30 centimeter was verdiept kwam in het vlak na opschaven over de hele lengte van de kelder een 90 centimeter brede muur tevoorschijn (afb. 4.11). De muur liep min of meer NNW-ZZO en was binnen de kelder over een afstand van 6,62 meter te volgen. In de aangrenzende kelder (werkput 2) was de muur niet terug te vinden. Omdat de bodem in werkput 2 uit recent zand met bouwpuin bestond was de muur daar waarschijnlijk tot ruim onder het vlak weggebroken.

De muur maakte een zeer rommelige indruk doordat hoofdzakelijk gebruik was gemaakt van gebroken bakstenen. Uit oude mortelresten op de stenen was af te leiden dat het hergebruikt materiaal betrof. Door het rommelige uiterlijk werd in eerste instantie zelfs gedacht aan de vlijlaag van een inmiddels verdwenen fundament. Bij de aanleg van de muur was ook weinig gebruik gemaakt van mortel als bindmiddel tussen de stenen. De gebruikte mortel was zeer grof met nog complete strandschelpen en leek van slechte kwaliteit. In een 50 centimeter diep kijkgat gegraven naast de muur was te zien dat het muurwerk echter verder naar beneden liep, waardoor duidelijk werd dat dit geen vlijlaag was (afb. 4.12). Gezien de locatie en oriëntatie van de muur betreft het zeer waarschijnlijk de oostelijke kademuur van de grenssloot van de immuniteit van Sint-Marie. Het overgrote deel van de hergebruikte kloostermoppen had een breedte van 14 en een dikte van 6-6,5 centimeter. Slechts enkele stenen waren 7 centimeter dik en helemaal aan de zuidkant is een steen van 5 centimeter dik aangetroffen, waarvan echter niet helemaal zeker was of deze ook echt bij de muur hoorde. De in het kijkgat opgemeten vijflagenmaat bedroeg 40 centimeter. Doordat het hergebruikte bakstenen betreft is geen datering voor de bouw van de muur af te leiden uit de baksteenformaten of de vijflagenmaat. Bakstenen met een dikte van 6-6,5 centimeter waren gebruikelijk in de vijftiende eeuw.

Afb. 4.11 Kademuur S13 in het vlak. Deze foto is zonder flitslicht genomen om het 'brokkige' karakter beter uit te laten komen. Foto vanuit het zuiden.

op het bestaan van een gewelf. Tijdens het onderzoek is dit niet gezien vanwege de slechte lichtomstandigheden.

De binnenmaten van de bak waren 1,40x1,56 meter. Het was ondoenlijk om al het puin uit de bak te scheppen maar enig graafwerk in het puin maakte wel duidelijk dat de bodem van de bak nog minstens 50 cm onder het niveau van het vlak moest liggen. De wanden van de bak waren op een speciale manier gebouwd. Aan de oost- en de zuidkant waren de wanden halfsteens. Aan de west- en de noordkant waren de wanden respectievelijk eensteens en anderhalfsteens. Alle bakstenen waren handgevormd en van het formaat 22,5x11x4 centimeter. Hoewel handgevormd waren ze toch opvallend 'strak', wat op een late datering wijst. Aan de binnenkant bevonden zich zeer hard gebakken stenen (klinkers) die daar waarschijnlijk vanwege hun vochtresistente eigenschappen gebruikt zijn. De nog resterende tegels aan de binnenkant waren rood en geglazuurd met afmetingen van 21x21x3,5 centimeter. Het gebruik van de hardgebakken klinkers aan de binnenkant en de geglazuurde tegels wijzen op natte omstandigheden binnen de bak. Vermoedelijk betreft het dan ook een waterkelder, bedoeld om regenwater afkomstig van het dak in op te vangen en te bewaren als drinkwater of water voor huishoudelijk gebruik. Gezien

4.6 Vermoedelijke waterkelder S14 (werkput 2)

In de noordelijke kelder was bij het verdiepen van de vloer een gemetselde bak aangetroffen tegen de wand aan de straatkant, onder een vrij recent dichtgezette koekoek (afb. 4.13, 4.14). De vulling van de bak bestond uit baksteenpuin met mortel dat afkomstig moest zijn van een hoger opgaand deel van dezelfde constructie. Dit deel is vermoedelijk gesloopt bij het aanleggen van de vloer die hier tot voor kort nog lag. Voordat de bak werd opgevuld met puin zijn de tegels die aan de binnenkant zaten verwijderd, alleen in de zuidoosthoek waren enkele tegels blijven zitten. Op foto's lijkt zich tegen de muur vaag een gebogen verkleuring af te tekenen die zou kunnen wijzen

Afb. 4.12 Kijkgat van 0,5 meter diep naast de kademuur S13 aan de oostkant. Ook hier is te zien dat baksteenbrokken gebruikt zijn.

Afb. 4.13 De gemetselde bak S14 recht onder de dichtgezette koekoek. Net boven de meetlat lijkt zich een gewelf af te tekenen als een vage verkleuring die tot de onderkant van de pleisterlaag op de muur reikt. De foto is genomen naar het oosten.

Afb. 4.14 De gemetselde bak S14. De foto is genomen naar het zuidoosten.

het steenformaat kan deze constructie vanaf het eind van de zeventiende eeuw tot en met de negentiende eeuw te dateren zijn. De strakke vormgeving van de stenen doet echter een datering in de negentiende eeuw vermoeden.

4.7 Middeleeuwse kelder (werkput 5)

In de zuidoosthoek van het pand bevond zich een van oorsprong middeleeuwse kelder die om onduidelijke reden in onbruik was geraakt (afb. 4.15). De toegang tot deze kelder vanuit de westelijk aangrenzende kelder (werkput 3) was dichtgezet met metselwerk. Om de kelder weer in gebruik te kunnen nemen is deze dichtzetting verwijderd. De kelder zal in de toestand blijven waarin hij was aangetroffen en er zou geen graafwerk plaatvinden. Archeologische begeleiding was hier daarom niet nodig. Wel zijn enkele baksteenformaten opgemeten om de kelder te kunnen dateren. Een klein gat in het gewelf maakte het mogelijk daar de stenen op te meten. Het betrof stenen met de formaten 30x14x7 en 24x14,5x7 centimeter. Alle andere stenen in het gewelf waren ook 7 centimeter dik. Het gewelf is op grond van deze baksteenformaten in de veertiende of eventueel nog vroege vijftiende eeuw te dateren. De zorgvuldige manier waarop de stenen gevormd zijn en het homogene baksel maken een datering in de veertiende eeuw het meest waarschijnlijk. Bij het kelderraam in de zuidwand, in een naar binnen uitstulpend deel van de muur, zijn stenen gemeten van 6,5 centimeter dik en bedroeg de tienlagenmaat 80

centimeter. Mogelijk betreft dit een iets jongere toevoeging. De dichtzetting van het kelderraam houdt mogelijk verband met een latere ophoging van de bodem buiten waardoor het kelderraam onder het straatniveau kwam te liggen. Als dit inderdaad het geval was zal dit deel van het pand in eerste uitleg een zogenaamde opkamer geweest zijn.

4.8 Grondsporen S15 t/m S17 (werkput 2 en 3)

In de vlakken van de twee verdiepte kelders waren in totaal drie verschillende lagen te onderscheiden. In de noordelijke kelder (werkput 2) bestond het vlak op 1,30 m+NAP geheel uit bruin zand met mortel en baksteenfragmenten (S15). Deze laag is als een soort grondverbetering of vlijlaag onder de keldervloer te interpreteren en dateert waarschijnlijk uit de negentiende eeuw. In de zuidelijke kelder (werkput 3) bevonden zich ten oosten en ten westen van de kademuur (S13) twee verschillende lagen in het vlak. Ten oosten van de kademuur lag S16, donkerbruingrijs sterk zandige klei (Kz3) met wat mortel, weinig baksteenfragmenten en kluiten lichtblauwe klei. Deze grond zal kort na 1352, tijdens en/of na de bouw van de kademuur, neergeworpen zijn om het oorspronkelijke schuine talud van de grenssloot tot aan de kademuur te egaliseren en op te hogen. Ten westen van de kademuur lag S17, donkergrijze sterk zandige klei (Kz3) met veel baksteen- en mortelfragmenten. De laag moet de

Afb. 4.15 De middeleeuwse kelder in de zuidoosthoek van het pand (werkput 5) van binnen gefotografeerd, richting het zuiden.

uiteindelijke opvulling van de grenssloot van rond 1600 zijn. Het vlak op 1,30 m+NAP zou hier normaal gesproken iets onder het Romeinse maaiveld, in natuurlijke oeverwalaf-zettingen moeten liggen (zie paragraaf 2.1). Bij het in de elfde eeuw uitgraven van de oorspronkelijke grenssloot met talud is dit niveau echter vergraven.

zijn. Er is voldoende bewaard van het middelste deel om te kunnen concluderen dat dit strijkglas geen steel had. Het glas is sterk aangetast door de bodem waardoor de oorspronkelijke kleur niet met zekerheid te bepalen is, maar vermoedelijk was dit donkergroen of zwart. Strijkglassen werden van de vroege middeleeuwen tot in de twintigste eeuw gebruikt om fijn textiel glad te strijken.²⁰

4.9 Vondsten

Door de manier waarop de grond met steekschoppen werd afgraven door de grondwerkers was het niet goed mogelijk om vondsten te verzamelen. In totaal zijn drie aardewerkscherven en een glasfragment verzameld bij het verdiepen van het vloerniveau in werkput 3. De vondsten kunnen echter niet aan sporen of lagen gekoppeld worden.

- Twee wandfragmenten roodbakkend aardewerk met dik loodglazuur binnen en buiten. Mogelijk zijn deze fragmenten afkomstig van grappen. Gezien het royale gebruik van loodglazuur zijn ze waarschijnlijk postmiddeleeuws.
- Een klein randfragment roodbakkend aardewerk met dik loodglazuur binnen en buiten. Het fragment kan niet aan een bepaalde vorm toegeschreven worden. Gezien het royale gebruik van loodglazuur is het waarschijnlijk na de veertiende eeuw te dateren.
- Een groot stuk (een derde deel) van een rond strijkglas. De oorspronkelijke diameter was naar schatting 7 centimeter en de hoogte zal ongeveer 3 centimeter geweest

5 Synthese

Onder het pand Mariastraat 49 bedraagt de afstand tussen de immunitetsmuur en de oostelijke kademuur 2,5 meter. De afstand tussen beide muren is gebruikelijk aan de westkant van de Mariastraat zoals nog is af te leiden uit de tegenwoordige bebouwing (zie afb. 2.6). De grenssloot langs de Mariastraat zal dus ongeveer 2,5 meter breed geweest zijn na de bouw van de kademuur, kort na 1352. Daarbij moeten we ervan uitgaan dat de immunitetsmuur direct aan de slootkant grensde. De situatie was anders 15 meter zuidelijker, langs de Mariaplaats (zie paragraaf 2.3). Hier werd de oostelijke kademuur kort na 1397 gebouwd en was de afstand tussen de beide kademuren 4,5 meter. Het is de vraag of de westelijke kademuur, zoals geïnterpreteerd tijdens de begeleiding van 1975-1976, eigenlijk ook niet de immunitetsmuur was, zoals langs de Mariastraat het geval was.

De bakstenen die toegepast werden voor de bouw van de oostelijke kademuur langs de Mariaplaats waren van een formaat dat eerder gebruikelijk was voor de zestiende eeuw dan voor het eind van de veertiende eeuw. Van een zestiende-eeuwse reparatie of vernieuwing van de kademuur leek geen sprake.²¹ Ook de voor de kademuur onder Mariastraat 49 gebruikte bakstenen waren wat kleiner dan gebruikelijk voor de veronderstelde bouwperiode (kort na 1352). Omdat het vermoedelijk ook nog eens hergebruikt materiaal betrof, dat dus eerst in een andere constructie verwerkt was, lijkt een datering kort na 1352 voor de kademuur wat problematisch. Er kan hier eventueel wel sprake zijn van een gedeeltelijke vernieuwing. Door de beperkingen aan het onderzoek was het niet mogelijk dit te bevestigen of te weerleggen. Niet uit te sluiten is dat het waargenomen muurwerk, niet zozeer de kademuur zelf was maar het fundament van de achtergevel van bouwdeel D, geplaatst op de eigenlijke kademuur (zie afb. 2.4 en 2.5). Al lijkt dit gezien de diepte weinig waarschijnlijk. Uit het voorgaande blijkt dat aan baksteenformaten niet al te strikte dateringen opgehangen kunnen worden. Voor de oostelijke kademuur langs de Mariaplaats is de tegenstelling tussen de baksteenformaten en historische datering echter aanzienlijk.

Bij het bouwhistorisch onderzoek van 1986 waren tussen de Mariastraat en de oostelijke kademuur vier middeleeuwse bouwdelen vastgesteld (zie paragraaf 2.3). Aan de straat zouden twee bouwdelen van 3,9 meter diep bestaan hebben (B en C) en daarachter, over het geëgaliseerde talud, bouwdelen van 4,8 meter diep (A en D). In de kelders is eigenlijk alleen het bouwdeel C in de zuidoosthoek

herkenbaar in de veertiende-eeuwse kelder. De breedte van 4,9 meter voor deze kelder komt echter niet overeen met de in bouwdeel B vastgestelde diepte van 3,9 meter. Het lijkt erop dat de achtergevel van bouwdeel C niet op dezelfde lijn lag als die van bouwdeel B maar een meter verder richting de grenssloot. Dit afsnoepen van bouwgrond ter plaatse van het talud zal vermoedelijk hebben bijgedragen tot de wens van het stadsbestuur het talud te egaliseren en beschikbaar te stellen als bouwgrond.

Noten

- 1 Op de gemeentelijke archeologische waardenkaart bevindt het plangebied zich in een gebied van hoge archeologische waarde. In deze gebieden geldt op grond van de Verordening op de Archeologische Monumentenzorg een vergunningplicht bij bodemingrepen dieper dan 0,5 meter onder maaiveld over een oppervlakte van meer dan 50 m². Als maaiveld geldt daarbij het straatniveau.
- 2 Dominicus en Van den Berg 1971; Van Regteren Altena en Sarfatij 1990.
- 3 Van Regteren Altena en Sarfatij 1990, afb. 5.
- 4 De Groot, Pot, Van Rooijen en Witte 1990.
- 5 De Groot, Pot, Van Rooijen en Witte 1990, 56.
- 6 Van der Kamp 2016, 25-27.
- 7 Van der Kamp 2016, profielkolommen 1 en 9, afb. 5.1 en 5.2.
- 8 Haverkate en Van der Peet 1985; De Bruin 1994, 206
- 9 Van Vliet 2002, 280 e.v.
- 10 Van Ginkel 1998, 27.
- 11 Hoekstra 1979, 20.
- 12 Kipp 1987.
- 13 Hoekstra 1979.
- 14 26x13x6 centimeter. Hoekstra 1979, 21.
- 15 Hoekstra 1979, 20.
- 16 30x15x7-8 en 33x16,5x8 centimeter, Hoekstra 1979, 22.
- 17 Kipp 1987.
- 18 Langs de Mariastraat vond dit kort na 1352 plaats. Kipp 1987, 202.
- 19 Kipp 1987, afb. 168.
- 20 Baart *et al.* 1977, 150.
- 21 Hoekstra 1979, 21.

Literatuur

Baart, J. et al. 1977, *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Haarlem.

Bruijn, M.W.J. de 1994, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Stichtse Historische Reeks 18, Utrecht.

Dominicus, D. en J. van den Berg 1971, *Een fluviatiele afzetting van de Rijn in de stad Utrecht*, ongepubliceerd veldwerkverslag sedimentologie, Utrecht.

Ginkel, E. van 1998, *Verleden wijk. De immuniteit van Sint-Marie*, Historische Reeks Utrecht 23, Utrecht.

Groot, H. L. de, Tj. Pot, C.A.M. van Rooijen en J.H. Witte 1990, 'Mariaplaats 27', in: *Archeologische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1989*, Utrecht, 54-59.

Haverkate, H. M. en C. J. van der Peet 1985, *Een kerk van papier, de geschiedenis van de voormalige Mariakerk te Utrecht*, Utrecht.

Kamp, J.S. van der 2016, *Dwars door de immuniteit van Sint-Marie. MP2: Een archeologische begeleiding op de Mariaplaats (Utrecht)*, Basisrapportage Archeologie 107, Utrecht.

Kipp, F. 1986, 'Mariaplaats 22', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht over 1985*, overduk Maandblad Oud- Utrecht 1986-11, Utrecht, 181-183.

Kipp, F. 1987, 'Mariastraat 47-49', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht over 1986*, overduk Maandblad Oud- Utrecht 1987-11, Utrecht, 200-202.

Regteren Altena, H. van en H. Sarfatij 1990, 'De Verdwenen Rijnloop (I en II). Waarnemingen in de bouwput van de V&D Achter Clarenburg', in: *Archeologisch en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht 1926-1972*, Utrecht, 22-27.

Vliet, K. van 2002, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227*, Zutphen.

Hoekstra, Tj. 1979, 'Mariaplaats', in: *Archeologische Kroniek Gemeente Utrecht 1974-1975*, Overdruk Maandblad Oud-Utrecht 1979-1, Utrecht, 19-24.

Bijlage 1 Sporenlijst

WP	Vlak	Spoor	Interpretatie	Max breedte	Max hoogte	dikte (steens)	Aantal lagen	5-lagen-maat	10-lagen-maat	Bs-formaten	Bs kleur	Bs hergebruikt	Bs compleet	Bs gebroken	Bs	Beschrijving mortel	Tegelformaat	Tegel glazuur	Tegel kleur	Datering	Opmerkingen
1	1	1	laag						80	30*14*6,5 ..*14*6	rood-oranje	N	J	J	J	zachte kalkmortel (schelpen)				19-20	zand met mortel en baksteenpuin
1	1	2	muur	60		2														148-15	onderkant niet bereikt. immunitetsmuur.
1	1	3	goot	40	60					23*10*4 20,5*10*4 20,5*10,5*3,8	rood	N	J	N	N	zachte kalkmortel	21*21*2,8	bovenkant	rood	18-19	bodem van tegels
1	1	4	goot	36	30		6			22*10,5*3,5 22*10,5*4 22*10,5*3,8	rood	N	J	N	N	kalkmortel				18-19	bodem van zelfde baksteen als wandjes (Utrechts plat).
1	1	5	dichtzetting					30		25*..* ..*11*..	rood-oranje	J	N	J	J	kalkmortel				18-19	jonger dan S6 en S7
1	99	6	muur						48	22*11*4	rood	N	J	N	N	kalkmortel				18-19	
1	98	7	toeg	80	80	0,5				..*10*3,8	rood-oranje	N	N	J	N	kalkmortel				18-19	boogconstructie boven opening in S6
1	98	8	muur				8		61	25*..*5 ..*11,5*5 ..*12*5	rood-oranje	J	N	J	N	overvloedig kalkmortel				18-19	ligt over s2
1	96	9	muur			1			48	23*11*4	rood	N	J	J	J	kalkmortel				18-19	tegen s2 gezet
1	96	10	riool	80		0,5				24*11,5*5 22*11*3,8	rood	N	J	J	J	kalkmortel				17 d-18	vernieuwd dakgewelf van riool
1	96	11	riool	130			8	40		..*14*6 29*14*6		J	J	N	N	kalkmortel				15d-16A	oorspr. wand van riool
1	96	12	laag beer								rood	N	J	J	J	kalkmortel				19	donkerbruin beer, in riool S11/12
3	1	13	muur	90		3		40		..*15*7 ..*14,5*6-6,5 ..*..*6				N	N	grove kalkmortel				148-15	
2	1	14	onbekend							22,5*11*4							21*21*3,5			18-19	genetselde bak 1,56x1,4 met tegels aan binnenkant.
2	1	15	laag																	19	zand met baksteenpuin
3	1	16	laag																		egaliseringslaag van talud: dbgrg Kz3, hk2, mort2, bst1, kluiten klei
3	1	17	laag																		opvullaag sloot: dgr Kz3, hk2, mort2, bst3,

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2019

Redactie:

Annette Bakker

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

Mei 2019

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 030 286 0000

E-mail erfgoed@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl